

مجلس ششم: اهمیت نماز و ویژگی‌های نماز مطلوب

حجت‌الاسلام والمسلمین اصغر آیتی*

اشاره

بارها درباره نماز بحث و این فریضه الهی از زوایه‌های گوناگون واکاوی شده؛ اما در عین حال، می‌توان به زاویه دیگری از نماز اشاره کرد و آن این است که نماز مطلوب و اثربخش، دارای چه ویژگی‌هایی است. بایستگی این بحث بدان جهت است: آیا هر نمازی، به هر صورت اثربخش خواهد بود. یا نماز با ویژگی‌های خاص؟ امام صادق علیه السلام فرمود: «چه بسا مردی که پنجاه سال نماز خوانده باشد و حتی یک نماز او را خدا نپذیرفته باشد! پس ناگوارتر از این چه خواهد بود؟ به خدا سوگند، شما در میان همسایگان و یاران‌تان، کسانی را می‌شناسید که اگر نمازشان را به خاطر تکریم و احترام شما بخوانند، شما نمازشان را پذیرا نمی‌شوید؛ زیرا در ادای تکریم و احترام شما، سهل‌انگاری و بی‌اعتنایی کرده‌اند. خداوند متعال جز طاعت شایسته، هیچ طاعتی را نمی‌پذیرد تا چه رسد به طاعت بی‌ارج و بی‌بها.»^۱

این نوشتار می‌کوشد که ویژگی‌های نماز مطلوب را تبیین نماید و در محورهای زیر سامان یافته است.

الف) اهمیت نماز

نماز، نه تنها در اسلام بلکه در تمام ادیان، از جایگاه و اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. نماز، عبادتی است که تعداد بسیاری از آیات و روایات را به خود اختصاص داده و در قرآن، یکی از مهم‌ترین صفات انسان‌های شایسته، اقامه نماز شمرده شده است. همچنین بهترین تعبیرها در

* دانش‌آموخته سطح ۳ حوزه علمیه قم.

۱. کلینی، الکافی، ج ۳، ص ۲۶۹.

روایات، به نماز اختصاص یافته است؛ تعابیری مانند: راس اسلام،^۱ وجه دین،^۲ نور،^۳ معراج^۴ و با فضیلت‌ترین عمل.^۵ از همه مهم‌تر این‌که اولین دستور خداوند به حضرت موسی علیه السلام، امر به اقامه نماز بود: «وَ أَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحَىٰ * إِنَّنِي أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاعْبُدْنِي وَأَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي؛^۶ و من تو را (برای مقام رسالت) برگزیدم، اکنون به آنچه بر تو وحی می‌شود، گوش فراده! من الله هستم. معبودی جز من نیست! مرا بپرست و نماز را به یاد من بپادار!» همچنین اولین سفارش به حضرت عیسی علیه السلام در گهواره، نماز بود: «وَ جَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا؛^۷ و مرا هر جا که باشم، وجودی پربرکت قرار داده و تا زمانی که زنده‌ام، مرا به نماز و زکات توصیه کرده است!»

ویژگی‌های نماز مطلوب

۱. اخلاص

یکی از ویژگی‌های مهم نماز، اخلاص است. قرآن می‌فرماید: «قُلْ إِنِّي صَلَاتِي وَمَنُكِّي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ؛^۸ بگو که نماز و تمام عبادات من و زندگی و مرگ من، همه برای خداوند پروردگار جهانیان است.» علی علیه السلام فرمود: «نماز، تنها ایستادن و نشستن (حرکات جسمی و اعمال ظاهری) نیست و حقیقت آن، اخلاص و توجه به خدای یگانه است.»^۹ در مقابل اخلاص، ریاست. نماز آمیخته به ریا، به جای گشودن درهای بهشت، نمازگزار را راهی دوزخ می‌نماید. خداوند برای ریاکاران در نماز، جهنم را وعده داده است؛^{۱۰} اما اگر کسی برای

۱. مجلسی، بحارالانوار، ج ۷۴، ص ۱۲۸.

۲. کلینی، الکافی، ج ۳، ص ۲۷۰.

۳. دیلمی، ارشاد القلوب، ج ۱، ص ۷۳.

۴. مجلسی، بحارالانوار، ج ۷۹، ص ۳۰۳.

۵. راوندی، الدعوات، ص ۲۸.

۶. سوره طه، آیه ۱۳ و ۱۴.

۷. سوره مریم، آیه ۳۱.

۸. سوره انعام، آیه ۱۶۲.

۹. ابن‌ابی‌الحدید، شرح نهج‌البلاغه، ج ۱، ص ۳۲۵.

۱۰. سوره ماعون، آیه ۷-۱؛ مجلسی، بحارالانوار، ج ۷۹، ص ۲۰۲.

خدا کار کرد، او بهترین مصلحت‌ها را برایش نازل می‌کند. حضرت زهرا علیها السلام فرمود: «مَنْ أَصْعَدَ إِلَى اللَّهِ خَالِصَ عِبَادَتِهِ أَهْبَطَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَيْهِ أَفْضَلَ مَصْلَحَتِهِ؛^۱ هرکس عبادت خالص به سوی پروردگارش بفرستد، خداوند بهترین مصلحت را برای او خواهد فرستاد.»

در خاطره‌ای درباره «شهید صیاد شیرازی» می‌خوانیم: «هوا بسیار سرد بود. برای وضو که بیرون می‌آمدیم، بعدش دست‌های مان را زیر آگزوز کامیون می‌گرفتیم تا گرم شویم. یک روز صبح که برای وضو آمدم بیرون، دیدم کسی در دوردست‌ها، وسط بیابان مشغول نماز است. خیلی تعجب کردم. در آن سرما چگونه نماز می‌خواند؟ رفتم جلو. دیدم شهید صیاد شیرازی است که در تنهایی و اخلاص، بدون این که سوز سرمایی احساس کند، گرم مناجات با خالق خویش است.»^۲

۲. خشوع

خشوع در نماز، از عناصری است که قرآن و روایات بر آن تأکید فراوانی داشته‌اند. خداوند، سعادت انسان را به خشوع در نماز گره زده و آن را اولین صفت مؤمنان یاد کرده است.^۳ دل که عظمت خداوند را درک کند، اثرش در اعضا نیز ظاهر می‌شود. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، وقتی شخصی را دیدند که در نماز با ریش خود بازی می‌کند، فرمودند: «لَوْ خَشَعَ قَلْبُهُ لَخَشَعَتْ جَوَارِحُهُ؛^۴ اگر قلبش خشوع داشت، اعضایش نیز خاشع می‌شدند.» درباره اهل بیت ایشان هم گفته‌اند که وقتی نماز می‌خواندند، رنگ‌شان تغییر می‌کرد: «كَانَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا أَخَذَ فِي الْوُضُوءِ تَغَيَّرَ وَجْهُهُ مِنْ خِيفَةِ اللَّهِ تَعَالَى وَكَانَ الْحَسَنُ إِذَا فَرَغَ مِنْ وَضُوئِهِ تَغَيَّرَ لَوْنُهُ؛^۵ وقتی علی علیه السلام شروع به وضو می‌کرد، صورتش از خوف خدا تغییر می‌کرد. وقتی امام حسن وضویش را تمام می‌کرد، رنگش تغییر می‌کرد.»

اصحاب حضرت رسول صلی الله علیه و آله و ائمه علیهم السلام نیز چنین بودند: «سعید بن جبیر» می‌گوید: «چهل سال نماز خواندم؛ اما کسی را که طرف راست یا چپ من می‌ایستاد نشناختم؛ زیرا شنیده بودم

۱. مجلسی، بحار الانوار، ج ۶۷، ص ۲۴۹.

۲. اصغر آبتی و حسن محمودی، زیر این حرف‌ها خط بکشید، ص ۸۱.

۳. سوره مؤمنون، آیه ۱ - ۲.

۴. محمدبن اشعث، الجعفریات، ص ۳۶.

۵. حسین نوری، مستدرک الوسائل ومستنبط المسائل، ج ۱، ص ۳۵۵.

خشوع در نماز آن است، کسی را که در طرف راست یا چپ تو ایستاده است، شناسی.»^۱
 استاد مطهری که با «سیدهاشم حداد» عارف بزرگ بارها ملاقات داشته است، می‌گوید:
 «یک بار که به دیدن ایشان رفتم، از من سؤال کردند: «نماز را چگونه می‌خوانی؟» گفتم: «با توجه
 کامل به معانی و کلمات آن.» ایشان فرمودند: «پس کی نماز می‌خوانی؟ در نماز توجهت فقط
 به خدا باشد و (تنها) به معانی توجه مکن!»^۲

۳. اول وقت خواندن

باز هم وقت اذان است، بیا برگردیم آسمان دل‌نگران است، بیا برگردیم
 هر چه رفتیم ندیدیم به جز تاریکی جاده بی خط و نشان است، بیا برگردیم^۳
 در آیاتی گران‌سنگ از سوره معارج، سخن از صفات نمازگزاران به میان آمده است. نکته جالب
 توجه این‌که اولین صفت نمازگزار، مداومت بر آن و آخرین ویژگی‌اش، محافظت از نماز ذکر
 شده است. امام رضا علیه السلام در توضیح این آیه، یکی از مصادیق محافظت بر نماز را، خواندن نماز
 در اول وقت بیان کرده‌اند.^۴ در نگاه حضرات معصومین علیهم السلام، برتری نماز اول وقت بر آخر
 وقت، همچون برتری آخرت بر دنیا شمرده شده است.^۵
 رعایت اوقات نماز تا به آن‌جا اهمیت دارد که امام صادق علیه السلام، آن را یکی از سه معیار شناسایی
 شیعیان معرفی کرد: «إِمْتَحِنُوا شِيعَتَنَا عِنْدَ ثَلَاثٍ عِنْدَ مَوَاقِيتِ الصَّلَاةِ كَيْفَ مُحَافِظَتُهُمْ عَلَيْهَا...»^۶
 شیعیان ما را با سه چیز امتحان نمایید: هنگام اوقات نماز، بنگرید که چگونه بر آن محافظت
 دارند.» ایشان در جای دیگر از اصحاب خویش خواسته‌اند، از دوستانی که به وقت نماز اهتمام
 ندارند، دوری نمایند.^۷
 امام خمینی رحمته الله علیه در اواخر عمر که در بیمارستان بستری بود، به «آقای انصاری» گفتند: «اگر من

۱. حسین دیلمی، هزار و یک نکته درباره نماز، ص ۱۷۳.

۲. محمدجواد نورمحمدی، ناگفته‌های عارفان، ص ۲۲۷-۲۲۸.

۳. اسدالله خندان املشی.

۴. مجلسی، بحار الانوار، ج ۷۹، ص ۳۴۹.

۵. کلینی، الکافی، ج ۳، ص ۲۷۴.

۶. شیخ صدوق، الخصال، ج ۱، ص ۱۰۳.

۷. کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۶۷۲.

خواهیدم، برای نماز اول وقت بیدارم کنید.» آقای انصاری می‌گوید که وقت اذان شد و دلم نیامد امام را با این وضعیت بیماری که سرم به دست داشت بیدار کنم. ده دقیقه بعد از اذان، امام بیدار شد و با ناراحتی گفت: «از اول عمرم تا حالا نمازم را اول وقت خوانده‌ام؛ چرا الآن که پام لب گور است، ده دقیقه تأخیر افتاد؟»^۱

۴. خواندن نماز در مسجد و به جماعت

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های نماز، خواندن آن در مسجد است؛ لذا از همان صدر اسلام، پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله اهتمام داشتند که مساجد متعددی را در جاهای مختلف بنا کنند. ایشان می‌فرمودند: «خداوند مساجد را خانه‌های خود بر زمین معرفی کرد. خوشا به حال کسی که مساجد، خانه‌های او باشد و خوشا به حال کسی که در خانه‌اش خود را تطهیر نماید؛ سپس مرا در خانه‌ام زیارت نماید. آگاه باشید که بر زیارت شونده، واجب است که زائر را تکریم نماید! پس آنان را که در تاریکی شب به سمت مساجد می‌روند، به نور درخشان در روز قیامت بشارت دهید.»^۲

نماز در مسجد علاوه بر فضایل بی‌شمار، کارکردهای فراوانی نیز در زندگی دارد؛ امام علی علیه السلام فرمودند: «هر کس به مسجد رفت و آمد داشته باشد، به یکی از این هشت فائده دست می‌یابد: برادری که در راه خدا به او نفع برساند، علمی جدید، نشانه‌ای محکم، رحمتی که بدان چشم داشته باشد، سخنی که او را از هلاکت نجات دهد، سخنی که او را به هدایت برساند یا گناهی را از ترس خدا و یا از روی حیا رها می‌کند.»^۳

«شهید شیرعلی راشکی»، سه کیلومتر راه می‌رفت تا به مسجد برسد و نماز جماعت بخواند. روزی پدر و مادرش که از این همه پیاده‌روی او خبر داشتند، گفتند: «علی جان! چرا این همه راه را پیاده می‌روی؟» شیرعلی با لبخند به صورت پدر و مادر نگاهی انداخت و آرام گفت: «این پیاده راه رفتن من، به نفع شما هم هست.» پدر و مادر شیرعلی به هم نگاه کردند و گفتند: «چه نفعی پسرجان؟» شیرعلی با همان چهره شاداب گفت: «وقتی من پیاده به مسجد می‌روم، در راه هزار صلوات می‌فرستم و ثوابش را به پدرم می‌دهم و در راه برگشت هم هزار صلوات دیگر می‌فرستم و

۱. اصغر آیتی و حسن محمودی، زیر باران، ص ۲۵.

۲. حرّ عاملی، الجواهر السنّیة فی الأحادیث القدسیة، ص ۲۹۸.

۳. شیخ صدوق، النخصال، ج ۲، ص ۴۰۹.

ثواب آن را به مادرم هدیه می‌کنم.»^۱

شایسته است همان‌گونه که قرآن کریم فرموده: «وَأُزَكِّوْا مَعَ السَّارِكِينَ»،^۲ نماز در مسجد و با جماعت خوانده شود؛ چراکه در نماز، بیش از آن‌که سخن از «من» باشد، «ما» مورد نظر بوده است. بدین موارد توجه کنید: «تنها تو را می‌پرستیم»، «تنها از تو یاری می‌جوییم»، «ما را به راه راست هدایت فرما» و «سلام بر ما و بندگان صالح خدا». این جملات را می‌توان اشاره به همان مطلب دانست که اصل در نماز، جماعت است و سزاوار نیست مؤمن، جز در موارد ضرورت نمازش را به تنهایی اقامه نماید.

فضیلت جماعت به اندازه‌ای است که به فرموده پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، جبرئیل به خاطر هفت چیز آرزو داشت تا از فرزندان آدم باشد و یکی از آن‌ها، حضور در نماز جماعت است.^۳

۵. بانشاطبودن

از دیگر معیارهای نماز مطلوب، شادابی در نماز است. قرآن در جایگاه نکوهش منافقان، از کسالت آنان در نماز سخن گفته است: «إِذَا قَامُوا إِلَى الصَّلَاةِ قَامُوا كُسَالَى؛^۴ هنگامی که به نماز می‌ایستند، با کسالت می‌ایستند.»

در مقابل رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، همیشه منتظر بود که وقت نماز فرارسد و می‌فرمود: «بلال، ما را راحت نما!»^۵

هرچه نماز بانشاطتر باشد، اثر آن بهتر و بیشتر خواهد بود. امام خمینی رَحِمَهُ اللهُ فرموده است: «چنانچه اطبا را عقیده بر آن است که اگر غذا را از روی سرور و بهجت میل کنند، زودتر هضم می‌شود، همین‌طور طب روحانی اقتضا می‌کند که اگر انسان غذاهای روحانی را از روی بهجت و اشتیاق تناول کند و از کسالت و تکلف احتراز کند، آثار آن در قلب زودتر واقع شود و باطن قلب با آن زودتر تصیفه می‌گردد.»^۶ امام باقر عَلَيْهِ السَّلَام فرموده‌اند: «لَا تَقُمْ إِلَى الصَّلَاةِ مُتَّكِسِلًا وَلَا

۱. اصغر آیتی و حسن محمودی، زیر این حرف‌ها خط بکشید، ص ۲۷.

۲. سوره بقره، آیه ۴۳.

۳. علی مشکینی، نصایح، ص ۲۶۹.

۴. سوره نساء، آیه ۱۴۲.

۵. محمدبن حسین شیخ بهایی، مفتاح الفلاح، ص ۱۸۲.

۶. روح‌الله خمینی، آداب الصلاة، ص ۲۴.

مُتَنَاعِسًا وَلَا مُتَنَاقِلًا فَإِنَّهَا مِنْ خَلَلِ التَّفَاقُ؛^۱ با حال کسالت، چرت و بی میلی به نماز بر مخیز که این ها از شیوه نفاق است.»

۶. دائمی بودن نماز

کار کمِ همیشگی، بسی بهتر از کار زیادِ موقتی ست. نماز موقتی نمی تواند انسان را به مقصد برساند. خداوند در سوره معارج، اولین صفت نمازگزاران را نماز دائمی ذکر می کند: «الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ»^۲ البته مراد آیه این نیست که اینان، تمام زندگی خویش را تعطیل نموده و همواره مشغول نماز هستند. به فرموده علامه طباطبایی، این که کلمه «صلاة» را به ضمیر «هم» اضافه کرده، دلالت بر این دارد که بر خواندن نمازشان مداومت داشته اند؛ نه این که دائم در نماز بوده اند و ستودن آنان، به مداومت در نماز اشاره است و این که اثر هر عملی، با مداومت در آن کامل می شود.^۳

در مذمت ترک نماز نیز، پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ فرمود: «مَنْ تَرَكَ الصَّلَاةَ مُتَعَمِّدًا فَقَدْ بَرِيءٌ مِنْ ذِمَّةِ اللَّهِ وَ ذِمَّةِ رَسُولِ اللَّهِ؛^۴ هر کس نماز را از روی عمد نخواند، از ذمه خدا و رسول و امان شان بیزاری جسته است.»

«شهید بابارستمی» در خاطراتش می نویسد: «در زمان طاغوت که به سربازی رفته بودم، شبی احتیاج به حمام پیدا کردم. حمام پادگان بسته بود. چشمم به حوض وسط پادگان افتاد که یخ بسته بود. با ترس از افسر نگهبان، آهسته شروع کردم به شکستن یخ ها و بدون درنگ رفتم داخل حوض آب. خیلی سرد بود؛ ولی هدفم مهم و مقدس بود. هنوز داخل حوض بودم که افسر نگهبان آمد و با ناراحتی مرا بازداشت کرد. در بازداشتگاه نماز را خواندم و خیلی خوشحال بودم که این همه برایم مهم است. صبح آن روز افسر نگهبان مرا پیش مسئول پادگان برد. او با عتاب گفت: «چرا نظم پادگان را به هم زدی؟» گفتم: «چاره ای نداشتم! من یک مسلمانم و نمی خواستم نمازم قضا شود.» فرمانده کمی تأمل کرد و به سمت کمد رفت. او پاکتی برداشت، چیزی داخل آن گذاشت، به من داد و گفت: «برو بیرون و دیگر هم از این کارها نکن.» با خود

۱. مجلسی، بحار الأنوار، ج ۸۱، ص ۲۳۱.

۲. سوره معارج، آیه ۲۳.

۳. سید محمدحسین طباطبایی، المیزان، ج ۲۰، ص ۱۵.

۴. شیخ صدوق، من لایحضره الفقیه، ج ۳، ص ۵۶۴.

گفتم که حتماً یک هفته بازداشتی نوشته است. وقتی در پاکت را باز کردم، دیدم یک اسکناس صدتومانی داخل پاکت است. خیلی خوشحال شدم. صدتومان آن موقع خیلی زیاد بود؛ آن هم برای سربازی که منبع درآمدی نداشت.^۱

۷. نماز با تعقیبات

یکی از ویژگی‌های نماز مطلوب، تعقیبات است. خدای متعال فرمود: «فَإِذَا قَرَعْتَ فَانصَبْ وَإِلَى رَبِّكَ فَانصَبْ»؛^۲ پس وقتی از کار مهمتی فارغ می‌شوی، به مهم دیگری پرداز و به سوی پروردگارت توجه کن.» در توضیح این آیه در روایات می‌خوانیم که منظور، دعا و تعقیب بعد از نماز است و حتی فضیلت دعا و تعقیب بعد نماز را، بیش از خواندن نماز مستحبی بعد آن دانسته‌اند.^۳ امام صادق علیه السلام از پدر بزرگوارشان امام باقر علیه السلام، در توضیح این آیه نقل کرده‌اند: «وقتی نماز را خواندی، در حالی که نشسته‌ای مشغول تعقیب شو و برای امور دنیا و آخرت دعا کن.»^۴ در تأثیر تعقیب و دعای بعد از نماز صبح برای ازدیاد رزق و روزی، امام صادق علیه السلام فرمود: «التَّعْقِيبُ أبلغُ في طلبِ الرِّزْقِ مِنَ الضَّرْبِ في البلادِ»؛ تعقیب (بعد نماز)، انسان را زودتر و بیشتر به رزق و روزی می‌رساند تا رفتن به شهرها برای کسب آن.»^۵ گفتنی است، کسی که بلافاصله بعد از اتمام نماز، بدون دعا، از جایش بلند شده و سجاده را ترک می‌کند، به شدت مورد مذمت قرار می‌گیرد. امام صادق علیه السلام فرمود: «إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا قامَ يَعْنِي فِي الصَّلَاةِ فَقامَ لِحاجتِهِ يَقُولُ اللَّهُ تبارَكَ وَتَعَالَى أَمَا يَعْلَمُ عَبْدِي أَنِّي أَنَا الَّذِي أَقْضِي الْحَوَائِجَ»^۶ وقتی بنده بعد از نماز، با عجله دنبال حاجت خود می‌رود، خدای متعال می‌گوید که آیا بنده من، نمی‌داند من هستم که حاجت‌های او را برآورده می‌کنم؟»

۱. اصغر آیتی و حسن محمودی، زیر این حرف‌ها خط بکشید، ص ۱۰۲.

۲. سوره انشراح، آیه ۷ و ۸.

۳. کلینی، الکافی، ج ۳، ص ۳۴۲.

۴. طبرسی، مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۷۷۲.

۵. حرّ عاملی، وسائل الشیعه، ج ۶، ص ۴۲۹.

۶. کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۴۷۴.